LITERARY STUDIES. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК - 821.161.1

<https://doi.org/10.31548/philolog2020.03.007>

ПОЕТИКА «ДВІЙНИЦТВА» У РОМАНІ О. ГРУШИНОЇ «ЧЕРГА»

О. В. ПОДДЕНЕЖНА, кандидат філологічних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

E-mail: lpod@i.ua<https://orcid.org/0000-0002-6239-8646>

Анотація. У статті досліджуються особливості поетики «двійництва» у романі О. Грушиної «Черга». Актуальність дослідження обумовлена необхідністю формування цілісного погляду на розвиток сучасної літератури російської еміграції. Автором дослідження здійснено аналіз поетики «двійництва» як визначальної складової прози О. Грушиної. Особливістю роману О. Грушиної «Черга» є парадоксальне поєднання підкресленої буденності і неповторності радянської епохи, тривіальних і непересічних деталей, що вписані у простір роману, дія якого не має чіткої історичної адресації - це і сталінські 30-ті роки, і «відлига», і часи брежнєвського «застою». У романі реалізується структурно-семантичне значення «черги» як феномену радянського часу і простору. О. Грушина визначає сутність «черги» як конфлікту, зіткнення, протистояння зовнішнього і внутрішнього, як маркер подвійності персонажів, які немов «розпадаються» на частини. У процесі дослідження визначено, що категорія «двійництва» у сучасній літературі еміграції реалізується у ціннісній, образно-тематичній та стилістичній площині. «Двійництво» як феномен художньої свідомості пов'язане з тим, наскільки «герої черги» відчувають помежовість свого буття в амбівалентному світі, світі концентричних змін, що виявляється на всіх рівнях текстологічної структури роману, і на всіх рівнях поетики тексту.

Ключові слова: російська еміграція, двійництво, черга, дисоціація особистості, поетика, проза Ольги Грушиної.

Актуальність дослідження. Сучасна проза російського зарубіжжя – явище цікаве і художньо різнопланове. Цілком закономірними є спроби дослідників вивчати сучасну літературу російської еміграції у ракурсі постмодерністської прози, дискутувати про хронологічні межі третьої і четвертої хвилі російської еміграції, розмірковувати про культурологічні та аксіологічні тенденції її розвитку. Всі ці аспекти уможливають трактування сучасної прози російської еміграції у різних контекстах та засвідчують актуальність її дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Літературно-теоретичний дискурс сучасної емігрантології ґрунтується переважно на осмисленні місця та ролі емігрантської літератури у літературному процесі. Проблемним також видається розмежування емігрантської літератури й прози російськомовних письменників пострадянського простору. У зв'язку з цим позначення підходів (Л. Бугаєва [1], І. Мінеєва [2], Л. Суханек [3],

М. Тлостанова [4], Л. Шевченко [5]) у висвітленні сучасного літературного процесу еміграції вже є досить дискусійним. Наприклад, акцент робиться на особливостях власне об'єкта досліджень – «літературі російської еміграції» або ж – «сучасній російськомовній прозі». Над цією проблемою працюють провідні центри емігрантології – Інститут світової літератури ім. О. М. Горького Російської Академії Наук, Таллінський університет (Естонія), Ягеллонський університет (м. Краків, Польща), Інститут неоліології Поморської Академії у Слупську (Польща) та багато інших. Концепції, пропоновані сучасними дослідниками, демонструють трансформацію поняття інтелектуальна / літературна еміграція. Так про це пише І. Мінеєва: «Сегодня происходит переосмысление понятия интеллектуальная/литературная эмиграция. Оно употребляется в нескольких значениях: состояние вынужденного или добровольного изгнания писателя из страны [2]; метафорическое описание промежуточного существования

© О. В. Подденежна

писателя, которое можно выразить в формулах «человек границы», «не совсем здесь и не совсем там», «транскультурное состояние» [4]; обряд перехода в инокультурное пространство и обретение новой идентичности (состоит из трех фаз — прелиминальной, т.е. обряд отделения от Родины; лиминальной — промежуточное состояние; постлиминальной — включение в пространство новой страны проживания) [1, с. 188–210]. Як бачимо, акцентується варіативність, підкреслюються можливості різних трактувань і трансформацій сучасної прози еміграції, яка відрізняється баченням світу і людини, засобами їх художнього втілення, традиційними і антитрадиційними тенденціями [6, с. 3], що експліцитно представлені в різних сферах художнього твору.

Метою дослідження є аналіз поетики двійництва у романі О. Грушиної «Черга» у контексті реалізації літературних та соціокультурних дискурсів, жанрових моделей та особливостей характерології персонажів, які було використано автором для написання твору.

Результати. Ольга Грушина – успішний, визнаний автор сучасної російсько-американської прози. Її роман «Життя Суханова у сновидіннях» («The Dream Life of Sukhanov») став найпомітнішою книгою 2006 року за версією газети «The New York Times». У 2010 році О. Грушина увійшла в перелік кращих романістів США. У передмові до роману «Черга» («The Line»), О. Грушина зазначає, що сюжет твору був підказаний «реальним историческим эпизодом – возвращением 80-летнего Игоря Стравинского в Россию в 1962 году, после 50-летнего отсутствия. Его пригласили выступить с единственным концертом в Ленинграде. Когда о предстоящем концерте стало известно, люди выстроились в многотысячную очередь за билетами, и эта очередь существовала целый год, со временем развиваясь в сложный социальный организм, со своими отношениями, со своими правилами» (Г1).

Особливістю роману О. Грушиної є парадоксальне поєднання підкресленої буденності і неповторності радянської епохи, тривіальних і непересічних деталей, що вписані у простір роману, дія якого не має чіткої історичної адресації – це і сталінські 1930-ті роки, і «відлига», і часи брежнєвського «застою». Ядром сюжету роману є – черга. Етимологічно слово

«черга» – означає «последовательность, определенный порядок в следовании, движении чего-нибудь» [11]. З одного боку, у романі реалізується структурно-семантичне значення «черги» як феномену радянського часу і простору. З іншого – автор визначає сутність «черги» як конфлікту, зіткнення, протистояння зовнішнього і внутрішнього, як маркер подвійності персонажів, які немов «розпадаються» на частини. Саме «у порядку черги» герої переживають особистісну екзистенцію, намагаючись примиритися із собою, виявити себе справжнього в умовах квазідійсності.

Найбільш репрезентативно ця модель виражена у дискурсі головної героїні – Анни, яка вимушена долати прірву між собою і тією загадковою особистістю, що опинилася ніби на узбіччі епохи. Як звичайна радянська шкільна вчителька, Анна спочатку представлена у ролі суб'єкта – посередника у взаємодії надособистісного культурного досвіду й реалізації індивідуальних маркерів власної свідомості. З перших сторінок роману чітко виявляється домінування внутрішньої дії як зіткнення ідей, знаків, маркерів реальності, з якою Анна себе співвідносить або якій намагається себе протиставити. У будь-якій ситуації вона шукає інший зміст, таємне значення, підсвідомо вибудовуючи орієнтири самоідентифікації в світі, де не існує межі між своїм і чужим, між Я і не-Я. З одного боку, її світ чітко регламентований побутом і традицією, з іншого – він є варіативним, з відтінками і півтонами. У такому контексті дискурс «черги» є визначальним. В. Ніколаєв в дослідженні «Советская очередь как среда обитания» констатує: «Советские люди в подавляющем большинстве регулярно оказывались в этой концептуально абстрактной, но непосредственно конкретной и ощутимой для них общности, вероятно, не могло не сказаться на их представлении о мире, в котором они жили. Настойчивая (если не сказать навязчивая) регулярность этого пребывания была сродни неотвратимости движения солнца и смены времен года. Участие в очередях было элементом естественного социального мира, живого и непосредственного, а неотвратимость этого участия – элементом естественного мировоззрения, пусть даже и не осознаваемым» [12]. «Черга» оголює соціальні та психологічні контрасти, закономірно обумовлює подвійне життя Анни, з її «натурою» й «амбіцією».

Доля Анни наскрізно пов'язана з простором міста, квартири, роботи, сім'ї. Цей

мікросвіт лише на перший погляд є визначальним для неї. Так, на початку роману переважає сугестивна формула - «жить как все» («Она жила хорошо, очень даже хорошо. Как все» та трохи згодом - «А нынешняя жизнь шла своим чередом, стабильно. Никто в их семье не голодал, зимой не мерзли - в квартире паровое отопление, жили, можно сказать, с удобствами, да и сами имели кое-какие заслуги: прошлой весной, например, она была отмечена по району как победитель соцсоревнования и награждена отрезом красного шелка - не натурального, разумеется, но все равно очень гладкого, блестящего, из которого у нее получились две красивые наволочки» (Г1). Вона застигла у наперед визначених й передбачуваних ситуаціях, але ж позбавлена цілісності і складається з окремих, часом суперечливих автохарактеристик. Порівняємо опис рук Анни у реальності - «Она тут же потупилась и принялась разглядывать свои руки, обветренные, голые, немолодые руки с обломанными ногтями, с коротковатыми пальцами, перепачканными мелом...» (Г1) та уві сні - «На бегу она то и дело бросает взгляд на свои руки: изящные, ухоженные, с розово-перламутровыми, как идеальные лепестки, ноготками и дивным кольцом на пальце» (Г1).

О. Грушина відмовляється від традиційних засобів створення портрету і прагне передати широкий діапазон психологічних переживань героїні через опис перехідних станів, серед яких сон, галюцинація або видіння створює паралелізм відображуваних світів та підкреслює код «двійництва» у характері Анни. Підкреслюється, що простір сну є непевним, багатовимірним, мінливим, в ньому некомфортно, але саме уві сні вона - прекрасна - «Анна не любила сны. В снах всегда была какая-то непредсказуемость, неопределенность, скроенная, казалось, из той же иллюзорной, зыбкой, опасной материи, что и прежняя жизнь, какую она знала по урокам истории. Сама она, конечно, ничего не помнила из той жизни — была тогда слишком мала. А нынешняя жизнь шла своим чередом, стабильно» (Г1). Така напруженість, «двоїстість» свідомості героїні проявляє її інше «Я». Анна не стоїть перед вибором: залишитися собою або ж стати «Іншою». Вона долає кордони власної свідомості, відчуває чуже як своє, і

приходить до ствердження їх рівноправності. Її доля наскрізно зчеплена з реальними і просторовими опозиціями, які оголюють соціальні контрасти, «коди» радянської дійсності, врівноважуючи факт поліфонічності образу.

Принижена в своєму зовнішньому профанному існуванні, вона знаходить іншу себе в «черзі». І це - свого роду парадокс. Адже «черга» є маркером радянської дійсності, повсякденного побуту, його нашарувань і кліше, фактом зверхності колективу, що, наприклад, підкреслюється таким фрагментом: «Свернув в переулок, она ахнула. К киоску выстроились человек пятьдесят, если не больше; запрудили весь тротуар. Как и в прошлый раз, окошко было закрыто, а на щите белел новый клочок бумаги. Анна подошла поближе и, шурясь, прочла корявый почерк.

«Ушла на обед, — гласила записка. — Буду после 15.00».

Она посмотрела на часы — стрелки показывали половину третьего — и обвела глазами очередь.

— Что же все-таки тут продается? — спросила она.

Щекастая дамочка в песцовой шапке, с вишневой помадой на губах, пожала плечами.

— Я лично за сапогами импортными стою, за кожаными, — сказала она.

— Возможно, детские шубки выкинут, — робко предположил стоящий за ней мужчина.

— Глупости какие, в ларьках детскими шубками не торгуют, — прошипела из-за его спины грузная старуха. — Нутром чую, торты завезут. «Наполеон», с обсыпкой. — Она причмокнула. — На той неделе в ларьке у трамвайной остановки такие давали, да мне не хватило.

— Выходит, никто не знает, — задумчиво проговорила Анна и вновь посмотрела на часы.

У нее оставалось еще тридцать минут. Конечно, в любой другой день она бы и не подумала убивать время бог весть на что. Но сегодня — сегодня день был особенный, сегодня — внезапно осознала она — ей хотелось сюрпризов; даже более того, сегодня она верила, что их заслужила» (Г1).

Канва, у межах якої вибудовується складний малюнок образу героїні - дисоціація особистості. Героїня «стає в чергу», і з цієї хвилини вона і її «двійник» починають існувати паралельно. Таким чином, протиріччя, які здаються абсолютно безальтернативними у тимчасовій площині її буденності переносяться в інші позамежні

сфери. Для більшості персонажів роману, як і для головної героїні, все змінюється ще до фіналу. Почуття, яке вона відчуває до іншої себе – це не страх або ворожість – це радість усвідомлювати себе по-справжньому вільною.

Об'єднує твір загальний принцип циклічної календарної побудови його частин (Зима. Весна. Літо. Осінь. Грудень. Різдво. Новий рік), який підкреслює дуальність філософії життя і стає способом утвердження нових істин, їх поновлення та одивлення. Зміна пір року в романі, акцент на ритуалізованих святах (Різдво і Новий Рік) пов'язані із містеріальним сюжетом про вічну боротьбу хаосу і гармонії. Ідея уподібнення людського життя ритму природи співвідноситься з традиційними міфологічними уявленнями про смерть і народження, в тому числі і персонажів роману О. Грушиної.

Висновки. Природа «двійництва» осмислюється дослідниками і з точки зору психології (К. Г. Юнг [7], Е.Фромм [8]), і як актуальний художній прийом (М. Бахтін [9]), і як маркер особистісного конфлікту (О. Коваленко [10]). «Двійництво» у літературі еміграції реалізується в ціннісній, образно-тематичній та стилістичній площинах тексту. Сприяє виходу за межі власного «Я», і таким чином врівноважує «Я» і

навикишню дійсність, дозволяє демонструвати її справжню сутність.

«Черга» у романі О. Грушиної набуває рис могутньої психічної сили, проявляє потаємні риси її учасників, демонструє вторгнення цієї сили як начала руйнівного для спокійного, тривіального але порожнього життя. Внутрішня боротьба з цією силою і внутрішня спорідненість з нею, створює відчуття справжньої духовної близькості. Можливо тому О. Грушина в одному зі своїх коментарів до роману зауважує: «В «Очереди» же моей главной темой является надежда: люди, чья жизнь тяжела и пуста, мечтают о переменах, об ином, осмысленном, полном существовании» (Г2).

Черга в романі стає і формою комунікації, і системою ціннісних координат, і показником соціальної ідентифікації. Процес очікування стає метафорою людського життя і долі, є вираженням екзистенційного часу й простору. «Двійництво» як феномен художньої свідомості, пов'язано з тим, наскільки герой і героїня «черги» відчувають помежовість свого буття в світі, який є не просто амбівалентним, а в світі концентричних змін, що виявляються на всіх рівнях текстологічної структури роману, і на всіх рівнях поетики тексту, особливо сюжетно-композиційному, характерологічному, і нарешті, світоглядному.

Список використаних джерел

1. Бугаева Л. Д. Литература и rite de passage. Санкт-Петербург: Петрополис, 2010. 408 с.
2. Минеева И. Н. Литература русского зарубежья (XX-начало XXI в.): учеб. пособие. Петрозаводск: Изд-во КГПА, 2012. 168 с.
3. Суханек Л. Место антропологии в эмигрантологических исследованиях.: веб-сайт. URL: https://www.hse.ru/data/2013/09/30/1277446793/Russkoe_zarubezhje_2013.pdf (дата звернення: 13.07.20).
4. Глостанова М. В. Постсоветская литература и эстетика транскulturации: жить никогда, писать ниоткуда. Москва: УРСС, 2004. 416 с.
5. Шевченко Л. И. Русская проза трех последних десятилетий (70–90-е годы XX в.). Kielce: Wyd-wo Akad. Świętokrzyskiej, 2002. 295 с.
6. Лихачев Д. С. Закономерности и антизакономерности в литературе Русская литература. 1986. №3, с. 3.
7. Юнг К. Г. Психология бессознательного. Москва: Канон+, 2016. 320 с.
8. Фромм Е. Бегство от свободы.

Запорожье: Биг-Пресс, 2012. 212 с.

9. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского. Москва: Азбука, 2015. 416 с.

10. Коваленко О. Художественная конфликтология (структура и поэтика художественного конфликта в русской литературе XX века). Москва: РУДН, 2001.

11. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. Москва: Азбуковник, 2000. 940 с.

12. Николаев, В. Г. Советская очередь как среда обитания: социологический анализ. Москва: ИНИОН РАН, 2000. 187 с.

Умовні позначки

Г-1. – Грушина О. Очередь.: веб-сайт. URL: <https://e-libra.me/read/531362ochered.html> (дата звернення: 22.09.20).

Г- 2. – Грушина О. «Очередь» длиною в жизнь. : веб-сайт. URL: https://www.golos-ameriki.ru/a/line-grushina_2010_03_1287457132/251609.html (дата звернення: 22.09.20).

References

1. Bakhtin, M. (2015). *Problemy pojetiki Dostoevskogo* [Problems of Dostoevsky's

poetics]. Moscow, Azbooka Publ., 416 p.

2. Bugaeva, L. D. (2010). *Literatura i rite de passage* [Literature and rite de passage]. St. Petersburg, Petropolis Publ., 408 p.

3. Fromm, E. (2012). *Begstvo ot svobody* [Escape from freedom]. Zaporozh'e, Big-Press, 212 p.

4. Jung K.G. (2016) *Psihologija besoznatel'nogo* [Psychology of the Unconscious]. Moscow, Kanon+, 320 p.

5. Kovalenko, A. G. (2001). *Hudozhestvennaja konfliktologija (struktura i poetika hudozhestvennogo konflikta v russkoj literature XX veka)* [Art conflictology (structure and poetics of art conflict in Russian literature of the twentieth century)]. Moscow, RUDN Publ., 57 p.

6. Lihachev, D.S. (1986). *Zakonomernosti i antizakonomernosti v literature* [Patterns and antipatterns in literature]. *Russkaja literatura* [Russian literature], 3, 3-5.

7. Mineeva, I. N. (2012). *Literatura russkogo zarubezh'ja (XX — nachalo XXI v.)* [Literature of the Russian Diaspora (The 20th – early 21st century)]. Petrozavodsk, KGPA Publ., 168 p.

8. Nikolaev, V. G. (2000). *Sovetskaja ochered' kak sreda obitaniya: sociologicheskij analiz* [The Soviet queue as a habitat: a sociological analysis]. Moscow, INION RAN, 187 p.

9. Ozhegov, S. I. (2000). *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka* [Explanatory dictionary of the

Russian language]. Moscow : Azbukovnik, 940 p.

10. Shevchenko, L. I. (2002). *Russkaja proza treh poslednih desjatiletij (70–90-e gody XX veka)* [Russian prose of the last three decades (the 70s–90s of the twentieth century)]. Wydawnictwo Akademii Swietokrzyskiej Kielce, 295 p.

11. Suhanek, L. (2013). *Mesto antropologii v jemigrantologicheskikh issledovanijah*. [Place of anthropology in emigrantological research]. In P. Bunjak (Eds.), *Russkoe zarubezh'e i slavjanskij mir* [Russian Diaspora and the Slavic World] (12-21). Belgrad: Slavic Society of Serbia, 595 p. Retrieved from: https://www.hse.ru/data/2013/09/30/1277446793/Russkoe_zarubezhje_2013.pdf

12. Tlostanova, M. V. (2004). *Postsovetskaja literatura i jestetika transkul'turacii: zhit' nikogda, pisat' niotkuda* [Live never, write from nowhere. Post-Soviet literature and the aesthetics of transculturalism]. Moscow, URSS, 416 p.

Resources

Г-1. - Grushina O. *Ochered*. Retrieved from: <https://e-libra.me/read/531362-ochered.html> [in Russian]. (2020, August, 22).

Г-2. - Grushina O. *Ochered dlinoj v zhizn*. Retrieved from: https://www.golos-ameriki.ru/a/line-grushina_2010_03_12-87457132/251609.html [in Russian]. (2020, August, 22).

POETICS OF DUALITY IN OLGA GRUSHIN'S NOVEL THE LINE O. V. Poddenezhna

Abstract. In the present paper, the author researches the peculiarities of poetics of 'duality' in Olga Grushin's novel *The Line*. The significance of the study lies in the need to form a holistic view of the development of modern Russian literature in emigration. The author of the research has analysed the poetics of 'duality' as a defining component of Olga Grushin's prose. In the course of the study, it is determined that the category of 'duality' in modern literature of emigration is carried out in the value-based, image-thematic and stylistic aspects of the text. The dominant image of 'a line' in the novel forms a dual reality, which is reflected in the structure and, consequently, in the composition of the novel and its characters' portraits.

The purpose of The research purpose is to analyse poetics of duality in Olga Grushin's novel *The Line* in the context of literary and socio-cultural discourses, genre models and characters used by the author.

Research results. Olga Grushin is a successful and established author of modern Russian-American prose. The peculiarity of Olga Grushin's novel *The Line* is in the paradoxical combination of the emphasized everyday life and the uniqueness of Soviet times. The trivial and unusual details, inscribed in the novel, show no precise historical address—it could be Stalin's 30s or the 'thaw' period or the times of 'Brezhnev stagnation'.

On the one hand, the novel brings out the structural and semantic meaning of 'a line' as a phenomenon of Soviet time and space. On the other hand, the author defines the essence of 'a line' as a conflict, collision, confrontation of external and internal, a marker of duality of the characters, who seem to be 'falling apart'. It is 'in the discipline of a line' that the heroes experience their existential crisis, try to reconcile with themselves, to find their 'real-selves' in a quasi-reality. This model of being is most represented in the discourse of the main character – Anna. Olga Grushin doesn't follow the

traditional instructions for creating a character's portrait and tries to talk about a wide range of psychological experiences in the depiction of the main character's transitional states – her dreams, hallucinations and visions that creates a parallel world and emphasizes the 'duality' of the character. The framework, within which a complex portrait of the character's image is built, shows the dissociation of a personality. The heroine 'stands in a line', and from that moment, she and her Doppelgänger begin to exist in a parallel reality. The work is united by the general principle of cyclic calendar construction of parts (Winter. Spring. Summer. Autumn. December. Christmas. New Year), which emphasizes the dualism of life and becomes a way of asserting new truths, their renewal and to some extent defamiliarisation. 'Duality' as a phenomenon of artistic consciousness is related to the extent, to which the 'heroes of a line' feel the borderline of their existence in an ambivalent world, a world of concentric changes, manifested at all levels of the textual structure of the novel—in the poetics of the text, characterology, and finally, worldview.

Keywords: Russian emigration, duality, line, dissociation of personality, Olga Grushin prose, Olga Grushina, poetics.